

Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα

Γιώργος Ν. Νικητόπουλος

Ο Έβαλντ Ιλιένκοφ και η Υλιστική Διαλεκτική

Αντιλαμβανόμαστε τη νόηση (τη σκέψη) σαν το ιδεατό συστατικό στοιχείο της πραγματικής δράσης του κοινωνικού ανθρώπου, που μεταμορφώνει με την εργασία του και την εξωτερική φύση και τον ίδιο τον εαυτό του.

Ε.Β. Ιλιένκοφ, «Εισαγωγή στη Διαλεκτική Λογική»

Το παρόν άρθρο καταπιάνεται με ένα μόνο μέρος του έργου του διακεκριμένου Σοβιετικού φιλοσόφου Έβαλντ Βασίλιεβιτς Ιλιένκοφ. Η συζήτηση για το έργο αυτό έχει ενταθεί διεθνώς την τελευταία δεκαετία και κορυφώθηκε το 1999 με τη διοργάνωση του πρώτου διεθνούς συμποσίου για τον Ιλιένκοφ στο Ελσίνκι. Εμείς περιοριζόμαστε να αναφερθούμε με συντομία και να κάνουμε μερικές παρατηρήσεις πάνω στο ζήτημα της υλιστικής διαλεκτικής λογικής, όπως αυτό αναλύεται από το φιλόσοφο, και δεν κάνουμε αναφορά σε άλλα εξίσου σημαντικά σημεία του έργου του, όπως η Ψυχολογία, η σχέση σκέψης και γλώσσας, το πρόβλημα του Ιδεατού και η έννοια της Ιδεατότητας και τόσα άλλα που εξετάζονται εμβριθώς στα διάφορα βιβλία του¹.

Ο Έβαλντ Ιλιένκοφ γεννήθηκε στο Σμολένσκ της Ρωσίας το 1924 και πέθανε στη Μόσχα το 1979. Ήταν διδάκτωρ των φιλοσοφικών επιστημών και δίδαξε στο Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, από το οποίο τιμήθηκε το 1965 με βραβείο Τσερνισέφσκι. Το 1960 εξέδωσε το έργο του *Η Διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου στο Κεφάλαιο του Μαρξ*, με το οποίο καθιερώθηκε τόσο στη χώρα του όσο και παγκόσμια. Τα υπόλοιπα έργα του είναι τα εξής: *Για τα είδωλα και τα ιδεώδη* (1968), *Διαλεκτική Λογική* (1974), *Η έννοια του ιδεατού* (1977) και τέλος η φιλοσοφική του «διαθήκη», το έργο του *Η διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του θετικισμού*, που εκδόθηκε μετά το θάνατό του, το 1980². Στο βιβλίο αυτό, που περιέχει σκέψεις του συγγραφέα πάνω στο κλασικό έργο του Β.Ι. Λένιν *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, ο Ιλιένκοφ προβαίνει σε μια εξαιρετή έκθεση της υλιστικής διαλεκτικής ως «λογικής και θεωρίας της γνώσης του σύγχρονου υλισμού». Για τον Ιλιένκοφ, ο *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός* δεν αποτελεί

¹ Ο Γιώργος Ν. Νικητόπουλος είναι φοιτητής οικονομικών επιστημών.

απλά υπεράσπιση των αρχών κάθε είδους υλισμού γενικά, αλλά συγκεκριμένα του *διαλεκτικού υλισμού*, της μαρξιστικής φιλοσοφίας στο σύνολό της.

«Ούτε απλά υλισμός, ούτε και απλά διαλεκτική. Γιατί ο υλισμός χωρίς τη διαλεκτική παραμένει στην εποχή μας απλά ένας ευσεβής πόθος και αποδεικνύεται όχι τόσο μαχόμενος όσο ευάλωτος, ενώ η διαλεκτική χωρίς τον υλισμό μετατρέπεται αναπόφευκτα σε καθαρά λεκτική τέχνη αντιστροφής των κοινόχρηστων λέξεων, όρων, εννοιών και προτάσεων, που είναι γνωστή από παλιά σαν σοφιστική, μετατρέπεται σε μέθοδο λεκτικής παραμόρφωσης των υπαρχουσών εννοιών»³.

Η έννοια (Concept) ενός πράγματος, η φύση της, το πραγματικό της περιεχόμενο, απασχολούν ιδιαίτερα το επιστημονικό-φιλοσοφικό έργο του Σοβιετικού φιλοσόφου. Σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ «...η έννοια στη γλώσσα της διαλεκτικής φιλοσοφίας δεν είναι "η σημασία του όρου" αλλά η κατανόηση της ουσίας του ζητήματος»⁴. Η έννοια, λοιπόν, διαμορφώνεται σταδιακά διαμέσου της κατανόησης της ουσίας του ζητήματος με την ανάπτυξη της γνώσης και της επιστήμης. «Η στοιχειώδης προσπάθεια να συστηματοποιήσουμε τη γνώση αμέσως οδηγεί στο πρόβλημα της αντίφασης»⁵, υποστηρίζει ο Ιλιένκοφ, ακολουθώντας το λενινιστικό ορισμό της διαλεκτικής ως τη «μελέτη της αντίφασης στην ίδια την ουσία των αντικειμένων»⁶.

Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδει ο Ιλιένκοφ στον τρόπο με τον οποίο κατανοείται ή, μάλλον, πρέπει να κατανοείται η υλιστική διαλεκτική. Γι' αυτόν «η υλιστική διαλεκτική είτε κατανοείται (και αναπτύσσεται)... σαν λογική και θεωρία της γνώσης του υλικού κόσμου από τον άνθρωπο, σαν θεωρία της αντανάκλασης αυτού του κόσμου στην ιστορικά εξελισσόμενη συνείδηση του ανθρώπου και της ανθρωπότητας, είτε μετατρέπεται αναπόφευκτα η ίδια σε "άθροισμα παραδειγμάτων" που τα έχουν δανειστεί (και συχνά εντελώς άκριτα) από τους πιο διαφορετικούς τομείς της γνώσης και που απλά επεξηγούν τους έτοιμους, εκ των προτέρων γνωστούς, γενικούς τύπους της διαλεκτικής "γενικά"»⁷.

Το κύριο έργο το οποίο ο Ιλιένκοφ αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας είναι να αποκαταστήσει τη διαλεκτική στη σωστή (υλιστική) της βάση και να την (ανα)κατευθύνει στον αντικειμενικό της σκοπό, που είναι, να αποτελέσει τη μέθοδο «...και το καθολικό σχήμα αλλαγής οποιουδήποτε φυσικού και κοινωνικοϊστορικού υλικού»⁸. Ένα τέτοιο έργο δε θα μπορούσε, ασφαλώς, να υποβιβαστεί σε μια διαδικασία εύρεσης ορισμού (ή ορισμών) της διαλεκτικής, αλλά απαιτεί την εξειδικευμένη και ολόπλευρη αναζήτηση της ουσίας της, που εμπεριέχει τη μελέτη και την ανάλυση της σχέσης της με τη λογική και τη γνωσιοθεωρία. Μόνο μέσω μιας τέτοιας προσπάθειας θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί μια «συστηματικά αναπτυγμένη έκθεση της διαλεκτικής» και να κατανοηθεί σε όλη της την έκταση η αναγκαιότητα ενός «υλιστικού αναποδογυρίσματος» της χεικλιανής της εκδοχής. Το τελευταίο θα πρέπει να νοηθεί όχι απλά (και μάλιστα όχι τόσο) σαν εναλλαγή των φιλοσοφικών προκειμένων (στη θέση της ιδέας ή νόησης η ύλη και αντίστροφα) όσο (και μάλιστα πριν απ' όλα) σαν ερμηνεία και αντανάκλαση της δυναμικής της φυσικο-ιστορικής εξέλιξης του αντικειμενικού κόσμου στην υποκειμενική συνείδηση του ανθρώπου. Μια τέτοια αντανάκλαση, προϊόν της σύμπτωσης της διαλεκτικής με τη λογική, συνιστά συγχρόνως την προϋπόθεση της γνώσης αυτού του κόσμου από τον άνθρωπο, μιας γνώσης η οποία στο μεγαλύτερο της βαθμό παράγεται μέσα από τη συνεχή, συχνά αντιφατική (δηλ. διαλεκτική) και εξαντλητική ανάπτυξη

της επιστήμης. Να γιατί η διαλεκτική δεν μπορεί να υπάρξει έξω από τις επιστήμες και συγχρόνως οι τελευταίες χάνουν τον προσανατολισμό τους δίχως την αφομοίωση και τη σωστή εφαρμογή της. Στο σημείο αυτό ο Ιλιένκοφ επανέρχεται στον Λένιν, ο οποίος στα 1908 πολύ εύγλωττα υποστήριξε πως «η νέα φυσική (δηλ. η φυσική των αρχών του 20ού αι. —σημ. Γ.Ν.Ν.) παραστράτησε προς τον ιδεαλισμό κυρίως γιατί οι φυσικοί δεν γνώριζαν τη διαλεκτική»⁹, και προειδοποιεί για την επικαιρότητα της θέσης αυτής στις μέρες μας «όταν οι οπαδοί του νεοθετικισμού δημιουργούν κι αυτοί τη δική τους γνωσιολογία (επιστημολογία) και λογική, και στηρίζονται... σε ανακριβείς γνωσιολογικά απόψεις των διαφόρων εκπροσώπων της νεότερης φυσικής και των μαθηματικών»¹⁰. Τέτοιες ανακριβείς απόψεις αναφύονται ακριβώς εκεί όπου αγνοείται, απουσιάζει και δεν εφαρμόζεται με συνέπεια η διαλεκτική ως «λογική και θεωρία της γνώσης του σύγχρονου υλισμού»¹¹.

Η περίφημη, λοιπόν, ταυτότητα (και όχι απλά ενότητα) της διαλεκτικής, της λογικής και της θεωρίας της γνώσης, που διατυπώθηκε από τον Χέγκελ και αναπτύχθηκε (και εφαρμόστηκε) από τους κλασικούς του μαρξισμού, είναι έντονα παρούσα μέσα στο έργο του Ιλιένκοφ. Θα ήταν ακριβέστερο να πούμε πως ο Ιλιένκοφ δεν αρκείται απλά σε μια επαναδιατύπωσή της, αλλά προχωρεί παραπέρα. Αναλύει το πώς η ταυτότητα αυτή επενεργεί στη σκέψη, τη συνείδηση, τη γνωστική διαδικασία στο σύνολό της αλλά και σε ειδικούς τομείς της, πώς εξοτλίζει τη σκέψη με μια πραγματικά επιστημονική μεθοδολογία (τη διαλεκτική λογική).

Να λοιπόν που φθάσαμε στο κομβικό σημείο: τη διαλεκτική λογική. Ποιες είναι, όμως, οι πηγές της διαλεκτικής λογικής ή, ακριβέστερα, ποιο είναι το εννοιολογικό πλαίσιο (δηλ. το «ουσιαστικό μέρος του ζητήματος») που χρησίμευσε και ασφαλώς αποτέλεσε την αφετηρία για την ανάπτυξη αυτής της νέας, ποιοτικά ανώτερης Λογικής; Στο σημείο αυτό ο Ιλιένκοφ είναι ξεκάθαρος: η έννοια με την οποία κυρίως συνδέεται —άρα και η πηγή της— η διαλεκτική λογική είναι η αντίφαση. Η αντίφαση στην ουσία των πραγμάτων (Λένιν), των γεγονότων, η αντίφαση στη νόηση, στη συνείδηση (ατομική και κοινωνική), η αντίφαση γενικά.

Η αντίφαση ως ενυπάρχουσα στα πράγματα και καθορίζουσα τη φύση και τη συμπεριφορά τους, μια αντίφαση φαινομενικά ανύπαρκτη λόγω της (εξωτερικής) θέσης της μορφής —μιας μορφής, όμως, που και αυτή επίσης υπόκειται στην «ουσιαστική» αντίφαση η οποία, κατά συνέπεια, δρώντας «εσωτερικά» επικαθορίζει το «εξωτερικό» που, ωστόσο, ιδωμένο ως τέτοιο, ως «πράγμα καθ' εαυτό» (με την καντιανή σημασία του όρου) εμφανίζεται ως μη αντιφατικό— επενεργεί στη σκέψη ασυνείδητα, ασυστηματοποίητα, χωρίς να αφήνει περιθώρια να γνωσθεί και να κατανοηθεί. Η αντίφαση, λοιπόν, αυτή (δηλ. η «άγνωστη», η «μακρινή») θολώνει τελικά τη σκέψη και μετρεδώνει τις έννοιες (πώς θα γινόταν αλλιώς αφού αυτές είναι «κατανοήσεις των ουσιών των ζητημάτων» που ακριβώς ως ουσίες είναι αντιφατικές). Η διαλεκτική λογική «γιγνώσκει την αντίφαση» αρχικά αποκαλύπτοντάς την και μετά ξεγυμνώνοντάς τη. Δεν την καταργεί αλλά τη «γιγνώσκει» και όπως η γνώση της αναγκαιότητας οδηγεί στην «άρση» της, δηλ. την ελευθερία, έτσι και η γνώση της αντίφασης «αίρει» την αντίφαση. Το πώς την «αίρει», δηλ. προς ποια κατεύθυνση, είναι δύσκολο να το απαντήσουμε εδώ. Και σίγουρα αυτή η απάντηση θα αποτελέσει και την έννοια, πλέον, της διαλεκτικής λογικής, η οποία είναι συνθετότερη και πολυπλοκότερη από τον ορισμό της.

Η τυπική λογική δομείται, ως γνωστόν, πάνω σε τρεις νόμους (αρχές): την ταυτότητα ($A = A$), τη μη αντίφαση (A όχι μη A) και το αποκλειόμενο τρίτο (οτιδήποτε είναι A ή μη A και τίποτε άλλο). Η διαλεκτική λογική δεν καταργεί αυτές τις αρχές. Αναδεικνύει, όμως, τα όρια της εφαρμογής τους. Όπως έγινε σαφές από τα παραπάνω, το σύνολο μεταξύ της τυπικής και της διαλεκτικής λογικής είναι η αντίφαση. Σύμφωνα με τον Ε.Β. Ιλιένκοφ, «η ανάπτυξη της γνώσης και της επιστήμης αναγκάζει τη φιλοσοφία να γυρίζει ολοένα πίσω στο πρόβλημα της λογικής αντίφασης»¹². Αυτό σημαίνει πως η ίδια η πρόοδος των ανθρωπινων (επιστημονικών) γνώσεων σηματοδοτεί την «υπέρβαση», την «άρνηση» της τυπικής λογικής.

Στο βαθμό που ο άνθρωπος μετασχηματίζει τη φύση, μετασχηματίζει και τον ίδιο του τον εαυτό. Η εργασία, δηλαδή, (αυτή η αισθητά αντικειμενική δραστηριότητα του ανθρώπου που μετασχηματίζει τη φύση σύμφωνα με τις ανάγκες του) δεν επενεργεί μονοσήμαντα, αλλά το αποτέλεσμα της επιστρέφει τελικά στο μετασχηματίζοντα (δηλ. τον άνθρωπο) καθιστώντας τον συγχρόνως μετασχηματιζόμενο. Ο Ένγκελς συνέλαβε περίφημα αυτό το δυναμικό σχήμα και το περιέγραψε επιστημονικά στην μπροσούρα του *Ο Ρόλος της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου*. Στο έργο αυτό αναλύεται ο τρόπος (ή σωστότερα ο μηχανισμός) με τον οποίο διαμέσου της εργασίας (εννοούμε της χειρωνακτικής εργασίας) διαμορφώθηκαν τα διάφορα μέλη και τα όργανα του ανθρώπινου σώματος από τα πιο απλά (π.χ. τα δάκτυλα) μέχρι τα πιο σύνθετα (π.χ. εγκέφαλος), που καθιστούν τον άνθρωπο οργανισμό μοναδικό με απaráμιλλα χαρακτηριστικά που είναι αδύνατο να συναντηθούν σε οποιοδήποτε άλλο τμήμα της έμβιας ύλης. Στην πολιτική οικονομία η ουσία της ανθρώπινης εργασίας συνίσταται στην ικανότητά της να παράγει (να δημιουργεί δηλ. προϊόντα). Τα προϊόντα με τη σειρά τους μετατρέπονται σε εμπορεύματα μέσα στις συνθήκες της εμπορευματικής οικονομίας και εμπεριέχουν μία αξία η οποία μετρείται (στις συνθήκες της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας) με βάση την πραγματική αξία της εργασίας που απαιτήθηκε για τη δημιουργία τους. Στον καπιταλισμό, λοιπόν, η εργασία αποτελεί η ίδια εμπόρευμα, με τη μόνη διαφορά ότι είναι το εμπόρευμα εκείνο που έχει τη μοναδική ιδιότητα να γεννά νέα εμπόρευμα, δηλ. νέες αξίες· είναι γι' αυτό το λόγο ένα ειδικό εμπόρευμα, όπως λέει ο Μαρξ. Μόνο η εργασιακή θεώρηση της αξίας μπορεί, κατά τον Ιλιένκοφ, «να λύσει μία αντίφαση που δεν μπορεί να λυθεί με τα ταχυδακτυλογραφικά παιχνίδια της ορολογίας»¹³. Η αντίφαση αυτή έχει να κάνει με το πώς ο χρηματοκράτοχος-καπιταλιστής, ενώ πρέπει να αγοράσει τα εμπόρευμα στην αξία τους και να τα πουλήσει επίσης στην αξία τους, στο τέλος της όλης διαδικασίας πρέπει να «βγάλει» περισσότερα απ' όσα έριξε σ' αυτά, παραβιάζοντας φαινομενικά το νόμο της χρηματικής ανταλλαγής. Σε λογικο-φιλοσοφικό επίπεδο, η εργασιακή δύναμη αποτελεί το «μέσο όρο» (tertium) που επιλύει την παραπάνω αντίφαση και συντελεί στην αποκάλυψη του νόμου κίνησης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Πού είναι η θέση της διαλεκτικής στα παραπάνω; Η διαλεκτική ως «λογική και θεωρία της γνώσης του σύγχρονου υλισμού» (δηλ. ως διαλεκτική λογική) είναι αυτή που επέτρεψε στον Μαρξ να δει τι κρύβεται πίσω από το «μυστήριο» του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Έτσι ανακάλυψε πως η υπεραξία (δηλ. το μέρος εκείνο της εργατικής δύναμης που παράγει χωρίς να έχει ανταμειφθεί) είναι το ποσοτικό ισοδύναμο του κέρδους του χρηματοκράτοχου-καπιταλιστή. Με άλλους όρους, ο χρηματοκράτοχος καρπώνεται

(ιδιοποιείται) το προϊόν της υπεραξίας της εργατικής δύναμης (ή της εργασίας) και ακριβώς λόγω αυτής της ιδιοποίησης μετατρέπεται σε καπιταλιστή. Η αποκάλυψη και η συνειδητοποίηση αυτού του γεγονότος (που εξαιτίας της λογικής αντιφατικότητάς του μπορούσε να γίνει μόνο διαλεκτικά) άνοιξε από εκεί και πέρα το δρόμο για τη λύση (την άρση) της αντίφασης μεταξύ της κοινωνικά οργανωμένης παραγωγικής διαδικασίας (ή της κοινωνικοποιημένης εργατικής δύναμης) από τη μια μεριά και της ατομικής (καπιταλιστικής) ιδιοποίησης του αποτελέσματος αυτής της διαδικασίας (δηλ. του προϊόντος) από την άλλη. Η λύση αυτή δεν είναι άλλη από μια ριζικά νέα οργάνωση της κοινωνίας που προϋποθέτει τον κομμουνιστικό μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής, την κατάργηση των ταξικών αντιθέσεων μέσα στην κοινωνία και, σε τελική ανάλυση, την κατάργηση των τάξεων γενικά. Αυτή η επιστημονική αντίληψη της ιστορικής και κοινωνικής εξέλιξης της ανθρωπότητας δε θα ήταν δυνατή (εφικτή), δίχως την ανάπτυξη της υλιστικής διαλεκτικής ή —όπως το εξέφρασε σωστότερα ο Ε.Β. Ιλιένκοφ— «χωρίς τις υλιστικά ανασκευασμένες κατηγορίες της Χεγκελιανής διαλεκτικής, ο κομμουνισμός δε θα πέρανε ποτέ από την ουτοπία στην επιστήμη»¹⁴.

Η διαλεκτική λογική ασχολείται με τη μελέτη καταστάσεων που εμφανίζονται ως αντιφατικές. Μιλάμε δηλ. για καταστάσεις όπου φαίνεται να ισχύει η $A = \text{μη } A$. Στην πραγματικότητα, η αντιφατικότητα δεν περιορίζεται μόνο σε καταστάσεις ή γεγονότα, αλλά υπεισέρχεται εξίσου στο πιο απλό πράγμα ή αντικείμενο. Σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, «για κάθε αντικείμενο του σύμπαντος μπορούν να εκφραστούν δύο εξίσου αιτιολογημένες και αμοιβαία αποκλειόμενες απόψεις...»¹⁵, πράγμα το οποίο σημαίνει πολύ απλά πως η (λογική) αντιφατικότητα ενός γεγονότος ή φαινομένου οφείλεται κύρια στην αντιφατικότητα των ίδιων των πραγμάτων που συνθέτουν αυτό το γεγονός ή φαινόμενο. Η παλιά μεταφυσική αγνόησε την ύπαρξη της αντίφασης, όχι τόσο επειδή δεν την αντιλαμβανόταν, όσο γιατί τη θεωρούσε ως κάτι «κακό», καταδικαστέο και ίσως ορισμένες φορές βλάσφημο. Προτίμησε, λοιπόν, να ασχοληθεί με το μέρος (ή το τμήμα) εκείνο της πραγματικότητας όπου καμιά απολύτως αντίφαση δεν μπορούσε να «παρεισφρύσει», δηλ. με τη μισή ακριβώς πραγματικότητα, σε βάρος φυσικά της άλλης μισής. Η διαλεκτική λογική είναι η πραγματική λογική της αντικειμενικής πραγματικότητας, η λογική που «απαιτεί ότι ένα αντικείμενο πρέπει να παρθεί στην ανάπτυξη, την αλλαγή, την “αυτοκίνησή” του»¹⁶. Η διαλεκτική (ως διαλεκτική λογική) είναι «η πραγματική λογική της πραγματικής σκέψης, είναι το συνώνυμο της συγκεκριμένης σκέψης»¹⁷. Η τυπική λογική, αντίθετα, δεν μπορεί να υπηρετήσει τη συγκεκριμένη σκέψη. Αυτό συμβαίνει επειδή το συγκεκριμένο είναι ταυτόσημο της ενότητας πολλών γεγονότων που συνδέονται και διαπλέκονται μεταξύ τους διαλεκτικά. Η τυπική λογική παραμένει προσκολλημένη σε μια μόνο πλευρά ενός γεγονότος (ή φαινομένου) και μάλιστα μόνο στο βαθμό που η πλευρά αυτή είναι (ή εμφανίζεται να είναι) μη αντιφατική. Η ανάλυσή της είναι κατά κανόνα αφηρημένη και γι' αυτό το λόγο ελλιπής. Από τη μεριά της, η διαλεκτική λογική καταπιάνεται με τη συγκεκριμένη ανάλυση ακριβώς επειδή είναι η λογική του συγκεκριμένου ως ενότητας του πολλαπλού. Τελικά η σχέση ανάμεσα στην τυπική και τη διαλεκτική λογική είναι σημαντικά ανάλογη με τη σχέση ανάμεσα στην κλασική και τη σύγχρονη σχετικιστική κβαντική φυσική, όπου η πρώτη μπορεί να θεωρηθεί (και να κατανηθεί) ως μία οριακή περίπτωση της δεύτερης, όταν συντρέχουν κάποιες αναγκαίες

αφαιρέσεις και περιορισμοί και, ειδικότερα, όταν θεωρήσουμε την ταχύτητα του φωτός άπειρη ($c = \infty$) και τη σταθερά του Planck μηδενική ($h = 0$)¹⁸.

Ο Λένιν λέει κάπου στα *Φιλοσοφικά Τετράδια* ότι πρώτος ο Χέγκελ απέδειξε ή μάλλον διαισθάνθηκε ότι πίσω από τη διαλεκτική των εννοιών υπάρχει η διαλεκτική των πραγμάτων. Αυτό σημαίνει απλά πως πίσω από την υποκειμενική διαλεκτική υπάρχει η αντικειμενική διαλεκτική. Και προχωρώντας παρατέρα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι δίχως την αντικειμενική διαλεκτική δε θα υπήρχε υποκειμενική διαλεκτική. Τι καλύτερη απόδειξη, λοιπόν, της «νομιμότητας» της διαλεκτικής της φύσης, δηλ. της «οντολογικής πλευράς» της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Είναι γνωστή η άποψη του Ούγγρου φιλοσόφου G. Lukács ότι «...η υλιστική αντίληψη της φύσης... αναδεικνύει τον πραγματικά ριζικό διαχωρισμό ανάμεσα στην αστική και τη σοσιαλιστική αντίληψη του κόσμου»¹⁹. Η «σοσιαλιστική αντίληψη του κόσμου» εκφράζεται μέσα από τη φιλοσοφία του διαλεκτικού υλισμού, που συλλαμβάνει τη φύση έτσι όπως ακριβώς είναι, δηλ. στην εξέλιξη, την αυτοκίνησή της, την ενότητα και τις αντιθέσεις της. Γι' αυτό ακριβώς ο διαλεκτικός υλισμός «υπερβαίνει» τον παλιό υλισμό, διατηρώντας απ' αυτόν τη θεμελιώδη αρχή του φιλοσοφικού υλισμού σχετικά με την αυθυπαρξία της ύλης και την προτεραιότητά της έναντι του πνεύματος και εισάγοντας τη διαλεκτική ως την «επιστήμη των γενικών νόμων της κίνησης και της εξέλιξης της φύσης, της ανθρώπινης κοινωνίας και της νόησης» (Ενγκελς). Η διαλεκτική, οι απαρχές της οποίας ανάγονται στην αρχαία φιλοσοφία, αποτελεί την *differentia specifica* μεταξύ του διαλεκτικού και του μηχανιστικού υλισμού. Ο τελευταίος πρόσφερε τις υπηρεσίες του στην ιστορία της φιλοσοφίας και έπαιξε έναν προοδευτικό ρόλο αντιπαλεύοντας την ιδεαλιστική και τη θρησκευτική φιλοσοφία. Ήταν, όμως, περιορισμένος κυρίως εξαιτίας της στενότητας της επιστημονικής γνώσης της εποχής του. Ο διαλεκτικός υλισμός είναι ως ένα βαθμό το αποτέλεσμα της ραγδαίας επιστημονικής προόδου που έλαβε χώρα την εποχή των κλασικών του μαρξισμού. Σήμερα η υλιστική διαλεκτική φιλοσοφία επίσης αναπτύσσεται χάρη στην ερμηνεία των πιο πρόσφατων επιτευγμάτων των φυσικών (και των άλλων) επιστημών πλουτίζοντας τις θέσεις της με νέα δεδομένα και κατακτήσεις αφού, όπως ορθά επισήμανε ο Ένγκελς, «με κάθε ανακάλυψη που σημειώνει εποχή ακόμα και στη σφαίρα της φυσικής επιστήμης (ο υλισμός —σημ. Γ.Ν.Ν.) πρέπει να αλλάζει τη μορφή του και, μιας και η ιστορία έχει υποταχθεί σε υλιστική θεωρηση, μια νέα λεωφόρος ανάπτυξης έχει ανοίξει γι' αυτή επίσης»²⁰.

Η διαλεκτική στα χέρια των Γερμανών ιδεαλιστών φιλοσόφων μυστικοποιήθηκε και, ως εκ τούτου, ήταν επιτακτική ανάγκη να «ανασκευαστεί» υλιστικά. Ο σύγχρονος μαχόμενος υλισμός είναι ο διαλεκτικός υλισμός. Αυτός αποτελεί τη φιλοσοφία του μαρξισμού και παρέχει τις μόνες αξιόπιστες απαντήσεις στα θεμελιώδη ερωτήματα που αναδεικνύονται από την ανάπτυξη της φύσης, της κοινωνίας και της γνώσης. Σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, «ολόκληρος ο μαρξισμός από την κορυφή ως τα νύχια δημιουργήθηκε με βάση τη μέθοδο της υλιστικής διαλεκτικής... η διαλεκτική είναι η λογική όχι μόνο της έρευνας, όχι μόνο της δημιουργίας επιστημονικών έργων, αλλά και πραγματικών πράξεων, η λογική που υπεισέρχεται στη ζωή και στην πάλη, και υλοποιείται στις πιο υπαρκτές πράξεις που αλλάζουν την υπάρχουσα όψη του γύρω μας κόσμου»²¹.

Σημειώσεις

1. Βλ. σχετικά με αυτά τα θέματα τα: D. Bakhurst, *Consciousness and revolution in soviet philosophy. From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov*, Cambridge University Press, 1991· του ίδιου, «Lessons from Ilyenkov», *The Communication Review*, vol. 1 (2): 155-178, 1995· και την κριτική των απόψεων που διατυπώνονται σε αυτά στο Peter E. Jones, *Symbols, Tools and Ideality in Ilyenkov*, Sheffield Hallam University, 1998.
2. Το 1991 οι κρατικές εκδόσεις Politizdat της Μόσχας παρουσίασαν ένα νέο βιβλίο του Ιλιένκοφ με τον τίτλο *Filosofiya I Kul'tura* (Φιλοσοφία και Πολιτισμός). Το έργο αυτό δεν έχει ακόμα μεταφραστεί στη Δύση και παραμένει σχετικά άγνωστο.
3. Ε.Β. Ιλιένκοφ, *Η διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του θετικισμού*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988, σσ. 9-10.
4. Ο.π., σελ. 129.
5. Ε.Β. Ιλιένκοφ, *Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital*, Progress Publishers, Moscow 1982, Chapter 5 (2).
6. Β.Ι. Λένιν, *Φιλοσοφικά Τετράδια*, Άπαντα, 5η εκδ., τ. 29, σελ. 227.
7. Ε.Β. Ιλιένκοφ, ό.π., σελ. 115.
8. Ε.Β. Ιλιένκοφ, *Διαλεκτική Λογική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983, σελ. 17.
9. Β.Ι. Λένιν, *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, Άπαντα, 4η εκδ., τ. 14, σελ. 272.
10. Ε.Β. Ιλιένκοφ, *Η διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του θετικισμού*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988, σσ. 119-120.
11. Ο μεγάλος Γάλλος φυσικός Paul Langevin γράφει για τη σχέση του διαλεκτικού υλισμού με τις επιστήμες και ειδικότερα με τη φυσική: «Η ιστορία όλων των επιστημών σημαδεύεται από παρόμοιες διαλεκτικές διαδικασίες, οι οποίες σημαδεύουν τις ουσιαστικές στιγμές. Έχω συνείδηση ότι δεν είχα κατανοήσει καλά την περίπτωση της φυσικής, παρά από τη στιγμή που γνώρισα τις θεμελιώδεις ιδέες του διαλεκτικού υλισμού. Η θεωρία αυτή, η οποία προωθεί τη μεγάλη γραμμή της ανθρώπινης φιλοσοφικής σκέψης, είναι η ίδια το αποτέλεσμα μιας σύνθεσης που εγκαινιάσθηκε πριν από έναν αιώνα από τον Κ. Μαρξ και τον Φρ. Ένγκελς, ανάμεσα στο μηχανιστικό υλισμό των Γάλλων φιλοσόφων του ΙΗ' αιώνα και την ιδεαλιστική διαλεκτική του Χέγκελ. Η θεωρία αυτή φαίνεται να έχει μια γενική εφαρμογή, ως φιλοσοφία της αλλαγής, στην αδιάκοπη εξέλιξη του κόσμου, τόσο στον τομέα της νόησης, για να φωτίσει και να οδηγήσει την πορεία της επιστήμης και της δραστηριότητάς μας, όσο και στον τομέα της ίδιας της φύσης. Η τελευταία, αντίθετα με το παλαιό ρητό: *Natura non facit saltus*, φαίνεται να προχωρεί διαλεκτικά, με άλματα, τόσο όταν πρόκειται για την εμφάνιση νέων μορφών ζωής, όσο και κατά τη μετάβαση ενός ατόμου από μια κβαντική κατάσταση σε μια άλλη» («Μηχανιστικός και διαλεκτικός υλισμός», *Οιτιπία*, τχ. 6, σσ. 67-68).
12. Ε.Β. Ιλιένκοφ, ό.π.
13. Ε.Β. Ιλιένκοφ, *Τεχνοκρατία και ανθρώπινα ιδεώδη στο σοσιαλισμό (Για τα είδωλα και τα ιδεώδη)*, Εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1976, σελ. 135.
14. Ο.π., σελ. 104.
15. Ο.π., σελ. 74.
16. Β.Ι. Lenin, «Once again on the trade unions, the current situation and the mistakes of Trotsky and Bukharin», στο: Β.Ι. Lenin, *On trade unions*, Progress Publishers, Moscow 1978, σ. 444.
17. Ε.Β. Ιλιένκοφ, ό.π., σελ. 129.
18. Σύμφωνα με την ειδική θεωρία της σχετικότητας, η ταχύτητα του φωτός είναι πεπερασμένη και ίση με 3×10^{10} cm/sec στο κενό. Αποτελεί δε φυσική σταθερά αφού, όπως λέει το αξίωμα του Einstein, είναι η ίδια για όλα τα συστήματα αναφοράς. Η σταθερά του Planck (h ή κβάντο δράσης) ισούται με 6.626×10^{-34} J·sec και εκφράζει την ασυνέχεια των ενεργειακών ανταλλαγών στην κβαντική φυσική. Η σύνθεση της ειδικής θεωρίας της σχετικότητας και της προσχετικιστικής κβαντικής μηχανικής (η τελευταία προκύπτει αν θεωρήσουμε ότι $c = \infty$ και $h \neq 0$) είναι η σύγχρονη σχετικιστική κβαντική μηχανική (βλ. σχετικά τα βιβλία του Εντ. Μπιτσόκη, *Είναι και Γίνεσθαι*, εκδ. Στάχυ, Δ' Έκδοση, Αθήνα 1996 και *Διαλεκτική και Νεώτερη Φυσική*, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1974).
19. G. Lukács, *Preface to the New Edition of History and Class Consciousness*, Merlin Press, 1967.
20. Frederick Engels, «Ludwig Feuerbach and the end of Classical German Philosophy», στο: Karl Marx - Frederick Engels, *Collected Works*, vol. 26, Progress Publishers, Moscow 1990, pp. 369-370.
21. Ε.Β. Ιλιένκοφ, *Η διαλεκτική του Λένιν και η μεταφυσική του θετικισμού*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988, σελ. 126.